

JÓZSEF ATTILA FINNUGOR IHLETE¹

Századunk magyar irodalmában általánosnak mondható írók és olvasók érdeklődése a rokon népek ősi kultúrkinccse iránt. Remekművek egész sorában tetten érhető a finnugor ihlet. A közös kulturális múlttal való folytonosságot természetesen a filológiai tudományok közvetítése nélkül ma már nem lehet megteremteni. Az irodalmilag kiaknázható hagyománnyal az alkotók a finnugor összehasonlító nyelvészet és a néprajz művelőinek segédletével léphettek érintkezésbe. Irodalomtudományunk azonban még nem vizsgálta meg átfogóan azt a kapcsolatot, amely a szó művészeit e tudományosan rögzített és preparált örökséghez fűzte. Sőt, igazán kimerítően, intenzíven még a legfontosabb eseteket sem tette elemzés tárgyává. Átfogó áttekintésre én sem mernék vállalkozni, de egyetlen alkotónak, századunk egyik legnagyobb költőjének, József Attilának a finnugor univerzumban történő személyre vételére annál inkább.² Az adott keretek között

¹ A rendelkezésre álló korlátozott idő arra készítetett, hogy a Nemzetközi Finnugor Kongresszuson tömören fogalmazzam meg mondanómat, s néhány kérdést, amely bővebb kifejtést érdemelt volna, csak érintsek. Az adatokra és a szakirodalomra történő részletes hivatkozást is mellőztem, mert ez megnehezítette volna az előadás gondolatmenetének követését, különösképpen a külföldi hallgatók számára. Írásom szövegén nem változtattam. A szokásosnál valamivel bővebb jegyzetekben pótolom, ami a szóbeli előadásomban elmaradt.

² A kortársak tudatában voltak annak a kiemelkedő szerepnek, amelyet a finnugor kulturális hagyomány a költő világképének és művészi eszközeinek kialakításában játszott. A visszaemlékezések ezért igen sok támpontot nyújtanak számunkra, amikor József Attila műveltségének legarchaikusabb eredetű rétegeit tárjuk föl. Részlet-

természetesen csupán a kutatási terepen szerzett legfontosabb tapasztalataimat vázolhatom föl.

József Attila nem volt a finnugor mitológiába temetkező tudós költő. Életének egy szakaszában részt vett a forradalmi munkásmozgalomban, a valóságban is és műveiben is politizált. Nevezetes volt arról, hogy tiszta költészetté szűrte a hegeli filozófia és a marxi közgazdaságtan fogalmait, s arról, hogy a freudi lélektan eredményeit hasznosítva megrendítő önelemző költeményeket írt. De tudjuk róla azt is, hogy ott-honosan mozgott a modern polgári filozófiák világában és természettudományos ismeretei is számottevők voltak. A finnugor ihlet tehát költői gyakorlatának csak egyik forrása volt. A rokon népek hagyományaitól kapott ösztönzés mindazonáltal nagyon fontos szerepet kapott életműve arculatának kialakításában, és ez a vonás harmonikusan illeszkedett mind aktuális célzatú, osztályharcos verseinek mondandóihoz, mind öntudatát élve boncoló pszichoanalitikai költeményeinek világához.

Nem nehéz felismerni például, hogy *Áradat* c. versében, a csősz és a fürdeni vágó munkanélküliek összeütközését megmintázva a költő a *Kalevala* formakincséből merített:

De rivall a csermely csősze,
 békák botosa bottal mondja,
 viczorogja víz vitéze,
 ordas inas, úr bolondja:
 — Eltakarodj, öt tekergő!
 Kotródj innen, kujtorogó!
 Fattyúnak itt nincsen fürdő,
 csavargónak nincs csobogó . . .
 — Világ valamennyi vizét
 hazatereld, víz juhásza!
 Csibor húzzon tücsök-zenét
 undok urad udvarába!

kérdések kidolgozásában a szorosán vett irodalomtörténeti kutatás ugyancsak jelentős eredményeket ért el. Dolgozatomban ezekre is támaszkodom.

Holott rakjon tanyát, aklot,
 nagyobb uraságra vallót —
 feje fölé vízből zsuppot,
 talpa alá vízből pallót!³

A *Külvárosi éj* c. világnézeti vallomásának ditirambikus soraiban pedig a finn nemzeti eposz Vipunen-epizódjának parafrázisát fedezhetjük föl:

Szegények éje! Légy szemem,
 füstölögj itt a szivemen,
 olvasd ki bennem a vasat,
 álló üllőt, mely nem hasad,
 kalapácsot, mely cikkan pengve,
 — sikló pengét a győzelemre,

³ Az *Áradat* (későbbi változatában *Öt szegény szól*) c. vers kalevalai ihletettségét legkorábban Németh Andor említi: „— Költőink annál jobban ismerik és tanulnak belőle — írja a *Kalevalával* kapcsolatban — József Attilát bizonyára a *Kalevala* ihlette a *Regős énekekre*, az *Öt szegény szálra*, meg a *Medvetáncra* is. Az ilyen strófák: »De rivall a csermely csősze . . . csavargónak nincs csobogó« tisztára olyanok, mintha a *Kalevalát* olvasná az ember.” (Németh Andor: *Egész világ ege alatt, Beszélgetés Vikár Bélával, a Kalevala magyar apostolával*. Újság, Vasárnapi melléklet, 1938. márc. 13.) Valószínűleg maga a költő hívta föl környezetének figyelmét verse és a *Kalevala* rokonságára. Közvetve erre utal két emlékezés: Müller Lajos: „Küzdünk hiven a forradalomért”. = *József Attila-Emlékkönyv*. Bp. 1957 (= JAEkk.) 288.; Andrásfi Gyula: *Semináriumvezető: József Attila*. JAEkk. 290. — Az *Áradat* rokonságát a *Kalevalával* először Képes Géza tette irodalomtörténeti elemzés tárgyává: *József Attila és a világirodalom*. A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 1959. 14. köt. 3–4. — 83–84. (= MTA I. O. K.); *A Kalevala és a magyar irodalom*. Világirodalmi Figyelő 1961. 76–77.; *Két ismeretlen József Attila-dokumentum*. Új Írás (= ÚÍ) 1962. 520–521. — A finn eposz és a vers összefüggését Varga Domokos *József Attila és a magyar Kalevala* c. cikkében újra fölfedezte. Kortárs, 1967. 653–656. Vele szemben Kolozsvári Grandpierre Emil bizonyította Képes Géza elsőbbségét. *A magyar költészet és a Kalevala*. ÚÍ 1967. 7. sz. 106–109. — A tárgyalt összefüggést Képes Gézának az ÚÍ 1962. évfolyamában megjelent, említett cikke elemzi legbővebben. Többek között rámutat a szövegszerű egyezésre a „vicsorogja víz vitéze” sor és a finn eposz XVIII. énekének „Nem dicsérek víz vitézit, / Hullámon húzódó férfit!” sorai között.

A *Kalevalában* pedig Vejnemöjnen a varázstudó Vipunen zsigereiben mintegy műhelyt rendez be, s ott vasat izzít és kovácsol a híres táltos legnagyobb megdöbbenésére:

Szén jödögél ím a számba,
Nyelvemre üszök ütődik,
Torkomba vas alja tódul.

Hogy kellemetlen vendégétől megszabaduljon, a jeles javas bűvigéket mond:

Te is nemde onnan tértél,
Bűbáj úgy-e onnan értél
Szívembe, az ártatlanba,
Én hibátalan hasamba,
Harapdálni, rágicsálni,
Húsom falni, fölszabdalni?
Kotródj már, kopója Híznek,
Alvilág csahossa vessz meg,
Pusztulj belsőmbül, pimassza,
Májamból, te föld gonossza,
Ne fald föl szívem közepét,
Léphemet ne túrd szanaszét,
Ne hasogasd már hasamat,
Ne tapodd tovább tudómet,
Köldököm ne rágd, ne lyuggasd,
Lágyékim ne tépd, ne szaggasd,
Ne sarabold hátam csontját,
Oldalam ne bántsad folyvást!

Amikor *Szól a szája szólítatlan* c. töredékében József Attila a bensőjét feldúló ellenséges erők ellenében keresett rontó igéket, Vipunen idézett ráolvasását vette mintául, példát adva mélylélektan és finnugor mitológia tökéletes össze-ötvezésére:

erőlködik ám az erkölcs
zsigereim zsugorgatja
ne bolondozz a belemben
ne kopogj a kebelemben
babos vesémet ne vedd ki!
ne lankaszd a lábaimat
ne szakaszd a száraitam

ne kanyarogj a karomban
 ráncom-redőmben ne rejtezz
 ne lúgosítsd a savamat
 ne szorongasd a szavamat
 ráncom ne rángasd,
 redőmben ne rejtezz
 ne torlaszd el a torkomat
 ne lapulj meg a lépemen
 ne kiáltozz a képemen
 csigolyáim ne csikorgasd
 fürtöm tövét ki ne forgasd
 Mintha égnék, láng jár végig,
 lábujjamról lobog égig
 ne nyisd meg az oldalamat
 kicsurran a forralt kőnek
 vasból való váladéka⁴

A hetedik c. vers csíráját a kutatás ugyancsak a *Kalevalá-*ban találta meg Ilmarinen újdonsült feleségének osztogatott tanácsok között:

Ha bemégy a házba, légyen
 Négy, aki a házba mégyen:
 Vizes dézsát vigy kezedbe,
 Sűrű seprőt hónod alatt,
 Fogad közt fenyőszilánkot,
 Magad menj be, mint negyedik! —

⁴ A *Kalevala* és a *Szól a szája szólítatlan* c. töredék rokonságáról már Füsi József megemlékezett: „élete a szó, a szép, az egyedül igaz, mágikus költői szó szolgálata volt, verseiben . . . s ha van bennük újság, ez is csak a magyar költői hagyomány legmélyebb rétegeinek élesztgetése volt; hogy csak egyet említsünk: a finn és vogul népköltészet alapos ismeretét és hatását, mely ugyancsak filológus voltára jellemző. »Utolsó töredékei«-ben is visszatér ez a hang, »végzetes betegsége utolsó fázisaiból» — mint a jegyzet mondja, jelezvén, mennyire öntudata mélyéről szállt fel, ahogy ősi varázzszavakkal űzi betegségét: »ne lankaszd a lábaimat . . . ráncom-redőmben ne rejtezz»” (Füsi József: *József Attila összes versei*. A Toll, 1938. júl. 22.) — A kérdést Képes Géza, Varga Domokos és Kolozsvári Grandpierre Emil idézett műveikben egyaránt tárgyalják. Varga Domokos jelöli meg a vers pontos párhuzamát a XVII. énekkel, a Vipunen-epizóddal.

Erre visszhangoznak a magyar költő sorai:

Szerető után ha járnál,
hét legyen, ki lány után jár,
egy, ki szívet ad szaváért,
egy, ki megfizet magáért, . . .
A hetedik te magad légy.⁵

Sorolhatnánk még a verseket, amelyek adott formájukban nem születhettek volna meg a *Kalevala* alapos ismerete nélkül.⁶ Mégsem indokolt, hogy a József Attila-kutatás figyelme az eposzra mint egyedi olvasmányélményre korlátozódjék, a finnugor univerzumnak csupán e legszembeötlőbb pontját hozza összefüggésbe a költővel. Ennél sokkal többről és másról van szó. Talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy a *Kalevalával* való találkozás a költő nyelvszemléletének függvénye volt.

József Attila azzal a vicói–herderi felfogással értett egyet, amely szerint a szó születésekor költemény volt, a költészet az emberiség anyanyelve, s a mai költő, művét megalkotván, megismétli a kultúra hajnalán élt ember nyelvteremtő aktusát. Azaz, az ő tömör – parafrázálva idézett – megfogalmazása szerint: A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs. A költemény a születő szó szerepét játssza. Ezt, az itt dióhéjban összefoglalt nyelvelméletet, etnolingvisztikai költészetfilozófiának nevezhetjük. József Attila említett tételei ugyanis három tudomány kereszteződési pontján fogalmazódtak meg. Ott, ahol a XIX. század végi és XX. század eleji néprajz (Tylor, Frazer, Mauss, Lévy-Bruhl, a *Totem és tabu* író Freud stb.), a crocei filozófiából kiinduló nyelvészeti idealista

⁵ A *hetedik* és a *Kalevala* XXII. énekéből idézett sorok összefüggésének fölfedezője Varga Domokos (l. i. m.).

⁶ A szakirodalomban – indokoltan vagy kevésbé meggyőzően – még jó egy pár vers esetében fölmerül a *Kalevalával* való párhuzam. Néhány ilyen mű címe, a teljesség igénye nélkül: *Regős ének*, *Ordas*, *Medvetánc*, *A csodaszarvas*, *Egy költőre (Sakált kiált . . .)*, *Bánat (Futtam mint a szarvasok)*, *Óda 4.*

iskola, s az intuicionista költészetbölcselet fedik egymást.⁷ A költő érdeklődése tehát a húszas évek végén azok felé az elméletek felé fordult, amelyek a nyelvnek varázserőt, valóságot felidéző képességet tulajdonító primitív ember magatartását és mentalitását közelebb hozhatták számára.⁸

Magától értetődik, hogy az ősinék ez a valorizálása, az eredendővel való érintkezés keresése József Attilát a finnugor hagyománykincs megismerésére indította. Innen nézve a költőnek szinte szükségképpen találkoznia kellett a *Kalevalával*. A találkozás a jelek szerint időben egybeesett József Attila ismertetett nyelvészeti álláspontjának kialakulásával. Mindkettő a húszas évek végére tehető, s összefügg a költő ekkori népies politikai és kulturális tájékozódásával:

„Mi lebegett előtte? Valami paraszt-szövetkezeti birodalom képe, kiegyensúlyozott anarchia, szervezett jómód és viruló művészet. Olyan világ, melyről majd lemállott a kapitalizmus fénye, szennye és talmi tömegbódulata, olyan világ, melyben a lelket nem futószalagon képzik, a szót és dallamot nem kész mintából öntik, hanem kapálják. Egy bartókul és kalevalául zengő világ” — emlékezik Ignotus Pál.⁹

A munkásmozgalom felé tett politikai fordulata a legkevésbé sem fékezte le érdeklődését a finn nemzeti eposz iránt. A finn hősköltemény Vikár Bélától kapott példányát „hazavitte, s amíg élt, nem vált el tőle többé . . . a könyv lapjait állandóan forgatta, a szöveget tanulta, szavalta, hirdette és ünnepelte.”¹⁰ Megerősítik ezt az emlékezést a költő

⁷ József Attila nyelvészeti beállítottságával kapcsolatban l. az ItK 1984–1985. évfolyamaiban megjelent dolgozataimat. Tverdota György: *József Attila névszemlélete*. ItK, 1984. Továbbá: Horváth Iván: *Névvadász*. Uo.

⁸ Itt csak néhány olyan műre utalok, amelyek esetében filológiai bizonyítékokkal rendelkezünk arra nézve, hogy a költő tanulmányozta őket: Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Bp. 1925; Solymossy Sándor: *Névmágia*. Magyar Nyelv (= MNy) 1927. 83–99.; Zlinszky Aladár: *A névvadász*. Uo. 101–109.; Hevesy Iván: *Primitív művészet*. Bp. 1929; Sigmund Freud: *Totem és tabu*. Bp. 1918.

⁹ Ignotus Pál: *Csipkerózsa*. Haladás, 1947. okt. 23. (32 rész).

¹⁰ Bokor Imre: *Találkozásom József Attilával*. JAEkk. 380.

atjai barátja, a másik európai látóköri *Kalevala*-rajongó költő, Kosztolányi Dezső feleségének szavai:

„Attila elkezdte mondani a *Kalevala* sorait . . . Kezdetben felváltva mondogatták férjemmel, de Attila annyira belemelegedett, hogy minduntalan férjem szavába vágott, ő akarta mondani. Férjem mosolyogva hagyta vendégét, hadd mondja kedvére. Az sehogyse tudta abba hagyni. Fel-felugrált a vacsora mellől, a székek mögött, az asztal mentén föl s alá járkált, lelkesülten. Mintha vizsgázni akarna, jól vizsgázni — Kosztolányi »tanár« jelenlétében.”¹¹

A költő kétségkívül jól vizsgázott Kosztolányi előtt, aki szerint a *Kalevalát* „népkönyvvé kellene tennünk, szellemiségünk és irodalmi műveltségünk gerincévé, az iskolában kellene olvastatnunk és fejből megtanultatnunk verseit”.¹²

De jól szerepelt József Attila *Kalevala*-tudásával Vikár Béla előtt is, akinek ugyancsak az eposz részleteinek felmondásával mutatkozott be.¹³ A Vikárral való 1932-ben történt összebarátkozás a költő *Kalevala*-élményét jelentősen tovább mélyítette: tudományos irányban fejlesztette tovább. Jelzi ezt a tudós kalauzolást Vikár *Magyarázatok a Kalevalához* c. könyvének József Attila számára dedikált példánya, amelybe Kosztolányi írt érdekes előszót.¹⁴ De jelzi ezt Vikár egyik

¹¹ Kosztolányi Dezsőné: *Egy este József Attilával*. ItK, 1955. 200.

¹² Vikár Béla: *Magyarázatok a Kalevalához*. Bp. 1935. = *Kalevala*. Kosztolányi Dezső bevezetője 13.

¹³ „Boldog vagyok, hogy megismerkedhettem a 'Szépség szálait szövő'-vel — idézi Bokor Imre a költő szavait —, a finn nemzeti eposz átültetőjével, mert esténként, ha korán hazatérek, Juditnak részleteket olvasok fel belőle, sőt több versét meg is tanultam, íme: Ámde mégis, mindhiába, / Csapát törtem új danákra, . . .” Bokor Imre: i. m. 380. — Emlékezésének hitelét alátámasztja a dedikáció, amelyet a költő a *Külvárosi éj* Vikár Bélának ajándékozott példányába írt: „Vikár Bélának, aki életem legnagyobb szellemi örömet szerezte a csodálatos magyar Kalevalával, fiúi szeretettel. Bp. 1932. okt. 21. József Attila”. Vö. Képes Géza: *Két ismeretlen József Attila-dokumentum*. ÚÍ 1962. 522.

¹⁴ A dedikáció szövege: „József Attila kedves öcsémnek. Vikár Béla”. Idézi: Tasi József: *József Attila könyvtára*. ItK, 1976. 388.

interjúja is, amelyben az idős tudós fordító így értékelte időközben elhunyt fiatal barátjának képességeit, különös tekintettel a *Kalevalához* való viszonyára:

„Egyszer a »Toll«-ban olvastam egy Villon-fordítását, és olyan kitűnőnek találtam, hogy rögtön írtam neki, látogasson meg. Odaadta nekem az eredeti verseit is. Megrendüléssel olvastam őket. Megállapítottam, hogy közöttünk a helye... Igen, ő értette a *Kalevalát*. Ami nem kis dolog, mert útvesztő mitológiájával, csalafinta szójátékaival ugyancsak próbára teszi az értelmet.”¹⁵

József Attila *Kalevala*-képéről közvetlenül keveset tudunk. Álláspontja feltehetőleg közel állt ahhoz, amelyet Kosztolányi alakított ki az eposzról. Valószínűleg ő is benne kereste pogány kori költészetünk nyomait, ő is inkább őskölteménynek, mint hőskölteménynek fogta föl. Az ő érdeklődését is fokozta a mű iránt, hogy főhőse a komoly, öreg Vejnemöjnen, tehát egy ősköltő, illetve költő-ős, azaz hogy a *Kalevala* szemlélete „művészetközponti, irodalomközponti”.¹⁶ A benne olvasható átokmondások, ráolvasások, egy ősi dalnokversenyt, továbbá a hárfa megszerkesztését és megszólaltatását elmondó részletek révén a mű bőven nyújthatott számára anyagot, amikor a szó varázserejébe vetett ősi hitet tanulmányozta. S még folytathatnánk azoknak a mozzanatoknak a sorát, amelyekben a jelek szerint a két huszadik századi magyar „kalevalázó” költő egyetérthetett.

Végezetül egy olyan mozzanatot ragadunk ki, amely mindkettejük gondolkodásában egyértelműen kimutatható. „Ez a csodamalom – írja Kosztolányi említett bevezetőjében a szampóról – nem bűvös sámándob, ahogy régebben hitték, nem is templom, nem szivárvány vagy szentkép, hanem az Irmansul-lal, az égtartó oszloppal maga a fölöttünk forgó csillagos égboltozat.”¹⁷ József Attila kávéházi barátainak

¹⁵ Németh Andor: *Egész világ ege alatt. Beszélgetés Vikár Bélával, a Kalevala magyar apostolával*. Újság, Vasárnapi melléklet, 1938. márc. 13.)

¹⁶ Kosztolányi felfogását a *Kalevaláról* l. i. m. 10.

¹⁷ Kosztolányi: i. m. 11.

egyike – Agárdi Ferenc – majdnem ugyanezeket a szavakat adta a költő szájába:

„Egyszer Attila a *Kalevala* hatalmas kötetével a hóna alatt jelent meg. Ezt az öreg Vikár Béla ajándékozta neki. Attila nagy előadást tartott a Szampó malomról, mely nem más, mint a Világmindenség, és a Szampó tengelyéről, melynek tetején a sarkcsillag a szeg.”¹⁸

A közös forrás, amelyből mindketten merítettek – Kosztolányi utal is erre –, Emil Setälä 1930 elején *A Sampo rejtvénye* címmel tartott előadása, amely egy vezető magyar nyelvészeti folyóiratban 1933-ban látott napvilágot. Ebben a tanulmányban Setälä nemcsak a Szampóról, hanem az egész *Kalevaláról*, az eposznak a finn néphagyományhoz való viszonyáról kifejtette véleményét.¹⁹ A finn ősköteményből kölcsönzött eszközök, a belőle fakadó ihlet mögött tehát tudós búvárkodás, a tárgy elmélyült tanulmányozásának nyomai mutathatók ki.

Mivel azonban a költőt az ősi kultúrállapotok foglalkoztatták, nem volt oka érdeklődését a *Kalevalára* korlátozni, hiszen a néprajz és a nyelvészet ezer más irányból áramoltatta feléje az ismereteket. Hogy csak egy példát említsek, nagyra értékelte Róheim Géza kutatásait.²⁰ Olvasta könyvét, amely-

¹⁸ Agárdi Ferenc: *Emlékek. 3. Nagy Lajos és József Attila*. JAEkk. 273.

¹⁹ Emil Setälä: *A Sampo rejtvénye*. MNy, 1933. 193–206. A MNy következő, 1933. 9–10. számában, azonos című cikkben rövid kiegészítést fűzött az előadáshoz.

²⁰ „Több alkalommal fejtegette Róheim Géza *Magyar néphit és népszokások* c. könyvének jelentőségét is. Az ő tanácsára kerestem fel először Róheim Gézát. Egyszer hírül hozta, hogy Róheim pszichoanalitikai szemináriumot fog tartani és azt ajánlotta, hogy minél többen vegyünk részt azon” — írja Gunda Béla: *József Attila és a néprajz*. Ethnographia, 1957. 634–635. — Vágó Márta is utal könyvében a költő és a néprajztudós kapcsolatára: „Végül közép-afrikai törzsek szokásairól kezdett beszélni, és hozzáfűzte, hogy ezekről Róheimtől értesült. — Nem szeretem Róheimet — mondtam. — Igaz, hogy csak egyszer láttam, de nagyon csúfnak találtam. — Attila ezen felháborodott. Ő nagyon szerette Róheimet. Elmondta, hogy amikor

ben a szerző az ausztráliai bennszülöttek között tett utazásáról számolt be, és amelyben a kőkorszak körülményei között élő törzsek szokásait és hiedelmeit értelmezte pszichoanalitikus nézőpontból.²¹ De a magyarság pogány kori tradíciójának kutatása sem korlátozódhatott a finn népköltészeti örökség megismerésére. *A csodaszarvas* c. versén fölismerhetők a *Kalevala* ihletének nyomai; a mű egyik mintája nyilvánvalóan Lemminkejnen szarvasűzése volt,²² de mitikus jávorszarvasvadászattal a költő az obi-ugor mitológiában is találkozhatott.²³ Az Arany János által földolgozott Hunor – Magyar monda pedig, amely kétségtől a vers harmadik forrásaként jöhet számba, népvándorlás korabeli és a hun – magyar mondakörhöz tartozik.

A költő híres vitairata, amelyben a népköltészet elsőbbségét hangsúlyozta a műköltészettel szemben, arról árulkodik, hogy a középkori magyar irodalom iránti érdeklődésének

meglátogatta, azzal fogadta, hogy most már egészen nagy költőnek számít, és amikor ő szabadkozott, elhárította, Róheim nagyon határozottan rászólt: — Viselje el! — Szemmel láthatóan boldog volt ezzel.” — Vágó Márta: *József Attila*. Bp. 1975. 241.

²¹ A könyv címe: *A csurunga népe*. Bp. 1932. Róheim könyvének ismeretéről árulkodik a költő Szántó Judithoz küldött sorai alatt olvasható tréfás névaláírása: „Pu Kuti Wara.” (*József Attila válogatott levelezése*. Bp. 1976. 283.) Az említett személy „a még szabadon élő piccsentárak híres főnöke” volt, aki az ausztráliai bennszülöttek életét tanulmányozni akaró Róheimet pártfogásába vette. A harci díszébe „öltözött” Pukuti-wara fényképe a könyv 24. oldala után látható, kiskorú fiáé a 40. oldalt követő mellékleten szemlélhető.

²² Lemminkejnen szarvasűzését l. a *Kalevala* XIII. és XIV. énekében.

²³ Az ezzel kapcsolatos mítoszokat Munkácsi Bernát *Az ősi hatlábú jávornak négy lábúvá történt változása, azaz a „jávorcshillag” éneke* címen tárgyalja a *Vogul népköltési gyűjtemény* (= VNGy) I. kötetében. Bp. 1892–1902. 367–370. A vadászat során elejtett mítoszi jávorszarvas göncölszekérként, az öt elejtő „manóember” hótalpának nyoma tejútként, a vadász háza pedig fiastyúkként az égen látható. Ahogy a költő írja versében: „ága-boga tükörképe / csillagvilág mindensége.” A jávorvadászatot Munkácsi a VNGy IV. kötetében, az *Állaténekek* között közli. Bp. 1896. 301–317.

egyik motorja az volt, hogy a régi magyar versek és nyelvémlékek közvetítésével visszataláljon költészeti hagyományunk kereszténység által üldözött mélyrétegeihez.²⁴ Több verse, köztük a *Regös ének*, arra utal, hogy nyomon követte a néprajzi kutatásokat is, amelyek visszaástak a modern korban többé-kevésbé romlott formában fennmaradt népszokások alján rejlő mitikus hiedelmekig, rituális gyakorlatig.²⁵

A *Kalevala* mellett a másik nagy forrásmű, amely költészetünk ősi állapotának rekonstrukciójában segítségére lehetett, Munkácsi Bernát hatkötetnyi *Vogul népköltési gyűjteménye* volt.

„Midőn saját népünk mythológiájának és vallási életének kifejthető legrégebb alakját kutatjuk — írja Munkácsi az első kötet bevezetőjében — ennek nagyban és egészben legközelebbi hasonlatát a velünk

²⁴ A szóban forgó vitairat a *Magyar Mű és Labanc Szemle*. A költőnek a régi magyar irodalom iránti érdeklődéséről l. Kovács Sándor Iván: *Pannóniából Európába*. Bp. 1975. 246—272. Továbbá Bokor László: *József Attila Muagerisz-jeligéje*. Kortárs, 1972. 1134—1138.

²⁵ *Regös ének* c. versének értelmezése során pl. nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a költő tanulmányozta a regösének műfaját: „Valahonnan hozzánk sodródott Sebestyén Gyula regösének-gyűjteménye, s abból többször felolvasott, — elemezve a versek ritmusát s lélektani magyarázatokat nyújtott a versek tartalmához.” Gunda Béla: i. m. 637. Feltehetőleg ismerte a költő Sebestyén Gyula: *A regösök* c. könyvét és Vikár Bélának a Nyelvtudományi Értekezések sorozatában megjelent nagy tanulmányát a regölésről. Fontos felismeréseket tartalmaznak néprajzi vonatkozásban: Péter László: *József Attila és a népköltészet* c. írása (*Ethnographia*, 1958. 458—460.), N. Horváth Béla dolgozatai: *Népszokások József Attila költészetében* (*Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XVII. Szeged 1981. 99—109.); *József Attila „balladái”*. (Jelenkor 1985. ápr. 307—311). Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások* c. művének a költő részéről történt értékelését l. a 20. sz. jegyzetben. József Attila és a néprajz kapcsolatának tisztázása még további kutatásokat igényel. L. erről Voigt Vilmos: *József Attila neofolklorizmusa*. = „*A lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd*”. Bp. 1980. 37—43.

nyelvileg legszorosabb rokonságban álló népek közt kereshetjük a siker legtöbb kilátásával. Ez ad a mi sajátos nemzeti szempontunkból is nagy jelentőséget a vogulok hitvilágának.”²⁶

A költő, mint Füsi József emlékezése szemléletesen bizonyítja, megszívlelte ezeket a szavakat:

„a vogul medvénekek mind a hat kötete sötétkék bőrkötésbe kötve polca homlokán sorakozott, büszkén és kiáltón, mint egyik legbecesebb olvasmánya. Én, a filozopter, ezekben a kötetekben nyelvészeti anyagot láttam, cédulázni való anyagot, magyar szavak ősi eredetére vezető »nyelvészeti nyersanyagot« — ő azonban azt, amit kellett és illet: költészetet. Nem is tagadta, sőt büszke volt rá, hogy az ő költészete innen, az ősköltészetből sarjadt . . . Akkor értettem meg igazán Attila költészetét, látva, hogy ami nekem egyetemi stúdium, az neki élő-eleven hagyomány, nemcsak nyelvi tekintetben, hanem úgy is, hogy ami a háromezer éves vogul medvénekekben társadalmi és költői mondanivaló volt, az ma, a harmincas évek magyar viszonyai között is érvényes, már ami a munkás- és parasztnomort illeti.”²⁷

E tökéletesen helytálló jellemzéshez csak annyit teszünk hozzá, hogy Munkácsi gyűjteményében a költő együtt kapta meg azt, amihez a *Kalevala* kapcsán külön-külön jutott hozzá: a szövegközlést, a szövegek fordítását és a hozzájuk fűzött könyvnyi terjedelmű tudós magyarázatokat.²⁸

²⁶ Munkácsi Bernát: VNGy I. Bp. 1892–1902. 59.

²⁷ Füsi József: *Adósság*. JAEkk. 443.; Tasi József: *József Attila könyvtára* c. tanulmányában (ItK, 1976. 392–394.). — Füsi emlékezése alapján tekinti bizonyítottnak, hogy a költő könyvtárában megvoltak Munkácsi vogul gyűjteményének kötetei, de Szántó Judit emlékezésére is támaszkodik: „Attila korán járt haza. Ebben az időben olvasta fel nekem a Kalevalát, a Medvénekeket.” (Tasi József: i. m. 392.) Gunda Béla említi (i. m. 635.), hogy 1931-ben a költő népköltészeti antológia szerkesztését tervezte, mely a világ számos népének folklórából merített volna, többek között Munkácsi vogul és osztyák gyűjtéseiből is.

²⁸ Munkácsi vogul gyűjteményének I. kötete pl. a következőképpen épül föl: mintegy 404 lapnyi tanulmány vezeti be a kötetet. Ezt A világ teremtéséről szóló regék és énekek közlése követi vogul nyelven. A szövegközlés alatt, minden lap alsó felén ugyanezen szövegek

Munkácsi szerint a magyar műveltség finnugor alapjainak feltárásához „két, egymást kiegészítő eszköz áll rendelkezésünkre: a magyar műveltségzők összehasonlító vizsgálata s a rokon vagy velünk történeti érintkezésben állott népek összehasonlító néprajza”, mivel „minden nép mithoszának és vallásos gondolkodásának alapjai . . . visszanyúlnak a nyelvképződés ősi koraiba”.²⁹ *A vogulok pogány ősvallása* c. tanulmányában, gyakorlatilag alkalmazva a mitológikus szóetimológia módszerét, néhány közönséges magyar kultúrshót, köztük *nap* és *hajnal* szavainkat, ősi finnugor mitológiai képzetekre vezetett vissza.

A *hajnal* szó *haj-* elemét azonos jelentésben és *chuj* formában megtalálta a vogul köznyelvben. A *-nal* elemben pedig az asszony, nő szó kicsinyített alakját ismerte föl, és a vogul népköltészetre hivatkozva a hajnalt Kaltes-asszonnal, Numi Tarem, azaz a felső ég-anya leányával, a Világügylő Férfi, a ragyogó nap testvérnénjével és egyben nevelőanyjával azonosította. Ezt a felfogást képviselte a *Vogul népköltési gyűjteményben* is.³⁰

fordítása olvasható 172 lap terjedelemben. Majd a szövegekre vonatkozó tárgyi és nyelvi magyarázatok következnek 116 lapon. A többi kötetek beosztása ettől némileg eltér, de a tudományos eredmények közzététele, a szövegközlések, fordítások, a szövegekre vonatkozó magyarázatok mindvégig hasonló arányban jellemzik a vogul népköltési gyűjteményt.

²⁹ Munkácsi Bernát: *A vogulok pogány ősvallása*, Ethnographia, 1893. 32., 47.

³⁰ Uo. 50–51.; VNGy I. 320–321.; „Kaltés . . . mythikus alak, . . . az Égatyá egyetlen emlegetett leánya”. VNGy II. köt. 1. rész 39.; „A vízözön-ének szerint midőn »Arany-Kaltés hajfonatát széteresztí, . . . az ő hajfonatából bontakozik ki a nap s onnan merül föl a holdvilág» »Kaltés mythikus lényének alapképzetere érdekes világot vet e névnek alkalmazása a reghajnali medveköltőének . . . verseiben . . . Kiviláglik t.i. innen, hogy Kaltés = sēri 'hajnal', vagyis hogy ez istennő ép úgy megszemélyesítője a 'hajnal'-nak, mint Numi Tārem az égneek és Joli-Tārem a földneek” (Uo. 49. Vö. még uo. 50–51., 231–233., VNGy III. *Medveénekek*. Bp. 1903. *Reghajnali medveköltő énekek*. 192–993.)

A korabeli nyelvészeti munkák nem követték Munkácsit a szófejtés mitológiai megalapozásában, a szónak pusztán *haj* elemét vezették vissza a finnugor alapnyelvi formára.³¹ József Attila ellenben Munkácsi nyomdokain haladt, amikor egyik tanulmányában kijelentette: „A hajnal eredetileg nem szó volt, hanem ily kifejezésjelentés: az ég leánya. Vogul: chuj nalem.”³² Az idézett mondat jelentőségét nemcsak az adja, hogy filológiai bizonyítékul szolgál a vogulok pogány ősvallásának a költő részéről történt tanulmányozására, hanem az is, hogy magyarázatot kínál egyik legjelentősebb és legtitokzatosabb műve, az *Eszmélet*-ciklus első versébe foglalt hajnal-megszemélyesítéshez:

Földtől eloldja az eget
 a hajnal s tiszta, lágy szavára
 a bogarak, a gyerekek
 kipörögnek a napvilágra;
 a levegőben semmi pára,
 a csilló könnyűség lebeg!
 Az éjjel rászálltak a fákra,
 mint kis lepkék, a levelek.

³¹ Munkácsi felfogásával a *nap* etimológiájáról és ezen belül a *hajnal* szó második szótagjáról vitába szállt R. Prikkel Marián: *Ősvallásunk egy-két „nyelvi emléke”* Nyelvtud. Közl., 1984. 31–41. Munkácsi a következő füzetben „A lapú” és a „nap” szók magyarázatához c. cikkben válaszol a vitacikkre. A vita a következő évben is folytatódik. Munkácsi *Végszó a „nap” és „vidra” magyarázataihoz* (Nyelvtud. Közl., 1895. 57–69.) cikkére R. Prikkel Marián *Ősvallásunk egy-két „nyelvi emléke” III. A „hajnal”* címmel reagál (uo. 70–78.). Munkácsi viszontválaszát l. uo. 78. — A 'hajnal' összehasonlító szómagyarázatainak jellegzetes példája az, amely Szinnyi József *Magyar nyelvhasználat* c. könyvében olvasható (Bp. 1927. 141.), amely tehát csak a *haj*-elem finnugor eredetét mutatja ki. (A könyv megvolt József Attila könyvtárában. L. Tasi József: i. m. 382.)

³² *Ady-vízió*. = *József Attila Összes művei. III.* Bp. 1958. (= JAÖM III.) 24. József Attila magyarázata kétségtelenül Munkácsi etimológiájára vezethető vissza, bár némi eltérés kimutatható az előbbi és az utóbbi között. A *-nal* elem Munkácsinál *nalem* formában nem szerepel.

Az elmondottak alapján feltételezhetjük hogy „a versbe ősi szemlélet van” elrejtve.³³ Az éjjel után a mindenséget újratereztő hajnal-asszony megmintázásához – legalább egyebek között – a vogul ég leánya, Kalties-asszony alakja is hozzájárult.

A hajnal szöfejtése mint egy gyűjtőlencse, képes volt egyetlen gyűjtőpontba koncentrálni a mítoszkutatás eredményeit, nyelvészeti ismereteket és esztétikai gyönyörködtetést. Nem csoda tehát, hogy a költő kereste a nyelvvel való bensőséges kapcsolattartásnak ilyen és ehhez hasonló alkalmait. Sorra vette az *él, szem, fej* szavakat, amelyeket őseink – úgymond – „varázslatos ihlettel alkottak meg”,³⁴ s érdeklődése etimologizáló gyakorlattá terebélyesedett. Egyik későbbi szerkesztőtársának szenvedéllyel és lelkesedéssel tartott előadásokat a magyar szógyökök, ragok és képzők természetéről.³⁵ Kosztolányi Dezső vendégeként házigazdájával „egy teljes etimológiai szótár szükségességéről, hiányáról, a finn – magyar rokonságról beszélgettek”. „Finn szavakat mondogattak, olyanokat, amelyek egy töről szakadtak magyar szavakkal.”³⁶

Füsi József így jellemzi „műkedvelő nyelvészkedését”:

„elkezdett általános nyelvészeti kutatásairól is beszélni. Itt volt aztán csak ámulni valóm, noha most már a »képzett nyelvész« ugyancsak ágaskodott bennem, amikor efféle szópárok, hogy ,vár és vér’, ,vád és véd’ logikai kapcsolatát bizonygatta, és legalább negyven ilyen egyezést sorolt fel, amire én csak annyit dadoghattam, kész tudomá-

³³ A kifejezést a költő archaizáló ambíciójának jellemzésére idéztük Vizi Albert: *Vásárhelyen* c. emlékezéséből, ahol a Dörmögő kapcsán szerepel: „Attila a szüreti bál utáni hajnali sétán minduntalan ezeket a szavakat ropogtatta: ,Avas szalonnán élt, mint az idő’, s kérdezgette tőlem, mit szólok hozzá, milyen *ősi szemlélet van* ebben a pár szóban, s milyen mély ez a kép.” (JAEkk. 235.)

³⁴ *Magyar Mű és Labanc Szemle*. JAÖM III. 69–70.

³⁵ Ignotus Pál írja a húszas évek végén folytatott egyik vitájukról: „Győzelmén fölhevülve, tovább harsogott a Teréz körúton: a magyar szógyökök, ragok és képzők természetéről, a vendégszavak ármánvárról, arról, hogy egy idegen szó rendszerint több magyart szorít ki.” (I. m. 46. sz. 1947. nov. 13.)

³⁶ Kosztolányi Dezsőné: i. m. 13.

nyos meghatározásaimból, hogy ezek véletlen 'egymás felé tartó convergens alakfejlődések', és ebből nem is engedtem, mert akkor egy egész világ romjai alá kellett volna temetkezniem . . . Attila csak nevetett, és most már csak bosszantásomra is kavarta-keverte az egész magyar szókészletet, ahogy látta elképedésemet."³⁷

A „műkedvelő nyelvészkedés” azonban az ő esetében semmiképpen sem jelentett tájékozatlanságot a nyelvészeti diszciplínákban. Mészöly Gedeonnak például, akinek *Bevezetés a finnugor nyelvtudományba, A finnugor nyelvű népek ismertetése, Finn nyelv, Finnugor nyelvhasználat* c. óráit egyaránt fölvette egyetemi leckekönyvébe, legkedvesebb tanítványai közé tartozott.³⁸ Igaz, Horger Antallal súlyos összeütközésbe került, de ez nem akadályozta meg abban, hogy *Bevezetés a nyelvtudományba* c. könyvét, s benne a professzor finnugor nyelvhasználati vizsgálatait (pl. az említett *szem* szó etimológiáját) tanulmány tárgyává tegye.³⁹ Zolnai Béla nyelvészeti írásait pedig már azelőtt megismerte, mielőtt vele való kapcsolata megromlott volna.⁴⁰ Gombocz Zoltán-

³⁷ Füsi József: *Adósság*. JAEkk. 443.)

³⁸ Mészöly Gedeonnal való kapcsolatáról l. Tóth Béla: *Legszebb tanári emlékem*. Tiszatáj, 1963. 1. sz. 5.; Bokor László: „Szeressen szép, örökös tartományaimban”. Kortárs, 1973. 1006–1008.; Kovács Sándor Iván: *Csáti Demeter Éneke Pannónia megvételeéről József Attila értelmezésében.; Epilógus: József Attila és Mészöly Gedeon. = Pannóniából Európába*. Bp. 1975. 271–272.; Péter László: *József Attila és a népköltészet*. Ethnographia, 1958. 458–460.; Szabolcsi Miklós: *Érik a feny.* Bp. 1977. 60.

³⁹ Horger Antal: *A nyelvtudomány alapelvei* (Bp. 1914) c. könyve megvolt József Attila könyvtárában (l. Tasi József: i. m. 381.). *József Attila utolsó születésnap verse* c. tanulmányomban (Jelenkor, 1985. ápr. 300.) filológiai bizonyítékokat hoztam annak igazolására, hogy a költő tanulmányozta a könyvet. A *szem* szó elemzését l. a könyv 15–16. lapjain.

⁴⁰ Közismert, hogy József Attila kritikusként és költőként is szeretett volna jelen lenni a Zolnai Béla által szerkesztett szegedi folyóiratban, a Széphalomban. (Erről l. JAVL 171–172.) Ehelyett Zolnai több ízben tolhegyre tűzte a költő verseit. Válaszul József Attila is gúnyos-ellenséges hangon nyilatkozott a szegedi tudományosság folyóiratáról. A konfliktus kirobbanása előtt azonban a költő minden

nak viszont mindhalálig tisztelője maradt.⁴¹ Tudjuk, hogy könyvtárában megvoltak Simonyi Zsigmond könyvei a magyar nyelvről és a jelzők mondattanáról, s Szinnyei József munkája a finnugor nyelvhasználatról.⁴²

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy József Attila nyelvészeti tájékozódása szilárd alapul szolgálhatott költői gyakorlata számára. Hogy a költő valóban ki is aknáztta az így adódó lehetőséget, erre nézve itt csak egyetlen példát említhetünk: a *Klárások* c. versét, amelynek sajátossága, hogy nem szerepel benne ige, majdnem kizárólag főnevekből épül föl, s ebből eredően igen különös mondatképletek szerveződnek benne:

Klárások a nyakadon,
békafejek a tavon.
Báránygané,
Bárányganéj a havon.

A kis lírai remekműben láthatóan valamivel kísérletezett a költő. Hogy mivel, azt Klemm Antal mondattanából érthetjük meg, amely kevéssel a költemény születése előtt jelent meg. Klemm szerint a tagolt mondat mondatszóból keletkezett, amely jellegét tekintve névszói állítmány volt. Róla váltak le fokozatosan a többi mondatrészek és szófajok.⁴³

valószínűség szerint megismerte a szegedi professzor nyelvészeti álláspontját, amely sokban rokonítható azzal, amelyet ő alakított ki a húszas évek végén.

⁴¹ Gál István: *Bóka László mint József Attila munkatársa* c. cikkében (It, 1969. 149–158.) írja: „József Attila Gombocznak nagy tisztelője maradt, ahogy erre Képes Géza is emlékezik.”

⁴² L. erről Tasi József: i. m. 397., 382. Mindhárom könyv tárgyalja nyelvünk finnugor rokonságának kérdéseit.

⁴³ Klemm Antalnak *A mondattan elmélete* címmel jelent meg könyve 1928-ban. Feltevésünk szerint József Attila olvasta Klemm könyvét, és általában tájékozott volt munkásságáról. A crocei filozófiából kiinduló német nyelvészeti idealista iskolát, amelynek sok fontos tétele egybehangzik nyelvfilozófiai álláspontjával, a költő alighanem Klemm Antalnak a MNy-ben folytatásokban megjelent tanulmányából ismerte meg: *Pozitivizmus és idealizmus a nyelvudán*²¹

Ezt a teóriát Klemm a finnugor mondat őstörténetén külön is demonstrálja. A jelenlegi mondatfajtákból redukció útján jut vissza az alapnyelvi mondatig.⁴⁴ Feltevésünk szerint József Attila a *Klárásokban* ilyen mondattani redukciót hajtott végre, s így jutott el a többesjellel ellátott főnév (klárások) és a határozóraggal ellátott főnév (nyakadon) összekapcsolásából származó primér mondat szerkezethez, amellyel – a „Borban az igazság”, „ajakán a csók”, „nyakunkon a török hada” stb. példákat elemezve – Klemm külön is foglalkozik.⁴⁵ A költő alkalomszerűen máskor is élt az ilyen „archaikus” szerkezetű mondatokkal, pl. a *Holt vidék* c. versben: „És a szőlő. Közbul szilva. | A tőkéken nyirkos szalma. | Sorakozó sovány karók, | öreg parasztnak valók | járkálni.”

Költői tehetsége, ragyogó szelleme és kiterjedt nyelvészeti ismeretei egyaránt érthetővé teszik, hogy József Attila köré a „kiváló nyelvész” legendája szövődött.

mányban. MNy, 1927. 10–24.; 1928. 151–159., 247–257. Annak ellenére feltételezzük ezt, hogy csak egyetlen filológiai adat áll rendelkezésünkre, amely arra vall, hogy a költő érdeklődött Klemm Antal személye iránt: „Dr. Klemm, professzor, Pannonhalma” – olvasható Galamb Ödön 1926. jan. 1-én kelt, a költőhöz címzett levelének hátlapján (JAVL 88–89.) „talán a költő tintaceruza-írásával”. Vö. M. Róna Judit: *József Attila kéziratjai és levelezése. Katalógus* Bp. 1980. 1662. t. 329.

⁴⁴ Klemm tanulmányának címe: *A finnugor mondat őstörténete.* (MNy, 1927. 328–341.) Egy esztendővel a *Klárások* születése, 1928 nyara (Vágó Márta: i. m. 100–101.) előtt jelent meg. Arra, hogy a MNy-nek ez a száma volt a költő kezében, Bokor László hozott bizonyítékot, amikor a Napkelet pályázatán a költő által használt *Muagerisz* jeligét Moravcsik Gyulának Muagerisz kriályról írott tanulmányára vezette vissza. Vö. Bokor László: *József Attila Muagerisz-jeligéje*, Kortárs, 1972. 1134–38. Klemm és Moravcsik tanulmánya a folyóiratnak ugyanegy számában látott napvilágot. Itt jelent meg Solymossy Sándornak a névmágiáról és Zlinszky Aladárnak a névvarázsról írott cikke is. Meggyőződésünk szerint e két utóbbi tanulmány József Attila *A költészet – névvarázs* elméletének fontos forrásaként jöhet számba (l. erről a 8. sz. jegyzetet).

⁴⁵ Uo. 333.

„A magyar nyelv tudósa volt József Attila. A legkiválóbb nyelvészekkel barátkozott és éjjeleken keresztül vitatkozott egy-egy szóról, igéről. ‚A szó több mint a cselekedet’ — mondogatta —, az ige több mint a tett . . . Nem érzitek? Ige . . . megigézni . . . a szóval megigézni, elvarázsolni, megváltoztatni a dolgokat . . .”⁴⁶

Az a hír is elterjedt róla, hogy rövid élete során finnül is megtanult.⁴⁷ Lehet, hogy ezek a legendák így nem felelnek meg a valóságnak, de úgy vélem, ez nem is volna baj, mert a valóság, ha kellő alapossággal tárjuk föl, gazdagabb, tartalmasabb képet nyújt a legendáknál. Azt gondolom, hogy ez a megállapítás nem csupán József Attilára érvényes. Ha XX. századi irodalmunk többi nagyjának, Illyés Gyulának, Kosztolányi Dezsőnek és más modern klasszikusunknak finnugor ihletét tüzetesebb elemzés alá vennénk, tapasztalnánk, milyen nagy és példamutató erőfeszítéseket tettek, hogy a történelem során rokon népeinkkel megszakadt műveltségbeli folytonosságot helyreállítsák és fönntartsák.

⁴⁶ Szombati Sándor: *Az ige több, mint a tett*. Pesti Napló, 1937. dec. 7. A költő nyelvészeti ismereteiről többen megemlékeztek. Horváth Béla szerint „József Attila kiváló és igen eredeti nyelvtudós volt; barátságának ez volt az egyik alapja Kosztolányival (és velem is).” (*Hogyan temették el József Attilát Balatonszárszón?* Magyar Nemzet, 1942. dec. 4.) Kodolányi János hasonló módon nyilatkozott: „Egyike volt legnagyobb nyelvész-költőinknek, bámulatosan ismerte a nyelv szimbólumalkotó ősi mélységeit, a hangzás, ritmus és hangsúly ezer csínját-bínját.” (*József Attiláról*. Magyar Élet, 1938. szept. 10—12.) Galamb Ödön így idézi föl a költő nyelvészkedő hajlamát, közvetlenül szanatóriumba kerülését megelőzően: „Útközben nyelvélektani fejtegetésekbe mélyedt, szópárokra hivatkozott, melyeknek mélyhangú alakja komor, sötét, gyászos tartalmat ölel magába, magashangú alakja pedig könnyedet, derűset, felemelőt. Meglepő példákat tudott mondani az azonos értelmi gyökerű szavak hangulati különbségeire.” (*Makói évek*. Bp. 1941. 94.)

⁴⁷ József Jolán emlékezik arról *József Attila élete* c. könyvében, hogy öccse „finnül tanult, most, eredetiben szerette volna olvasni a Kalevalát” (i. m. 314.). Horváth Béla szerint „Képes Géza barátunkon kívül ő volt az egyedüli a magyar költők közül, aki megtanult finnül.” (*József Attila*. Az Ország Útja, 1938. jan. 42—44.)